

Száz éve hunyt el Eötvös Loránd

A vásárosnaményi Eötvös család*

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem szenátusa az intézmény 384. tanévét megnyitó ünnepi közgyűlésén a 2018/2019-es tanévet Eötvös-évnek nyilvánította. Ezzel Eötvös Loránd halálának 100. évfordulója alkalmából az egyetem névadójának kívánnak emléket állítani. A mai egyetem elődjét Pázmány Péter esztergomi érsek alapította 1635-ben Nagyszombatban, majd 1777-ben a négy karral működő egyetemet a jezsuita rend feloszlata után Mária Terézia királynő áthelyezte Budára, II. József uralkodása idején pedig 1784-ben Pestre költöztették. A korábban Nagyszombati Jezsuita Egyetem többszöri névváltoztatás után 1950. szeptember 15-e óta viseli Eötvös Loránd nevét.

Levéltáraink fond- és állagjegyzékeiben az Eötvös családra vonatkozó terjedelmesebb, nagyobb iratcsomót nem találva a család történetét a contemporain, vagy legalábbis közel egykorú publikált források, újság- és folyóiratcikkek alapján vázoló fel.

A genealógiai szakirodalomban Nagy Iván *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* című művében¹ és ifjabb Reiszig Ede *Szabolcs vármegye nemes családai*² című tanulmányában a vásárosnaményi Eötvös család őseinek a Thuróczy krónikában³ is szereplő „*iohanes ewthwews*”-t említi. Nagy Iván csupán azt állítja, hogy ilyen családnéven a legkorábban ezen Eötvös János aranyműves, budai polgár fordul elő a történeteinkben, és, hogy a vásárosnaményi Eötvös család őse lenne, azt oklevelekkel igazolni nem tudja. Reiszig Ede őt budai bírónak írta, akit a hagyomány a család őseinek tart.

A krónikában a következőket írta Thuróczy az *Albert király megkoronázása, és a Buda városában történt fosztogatás* című fejezetben:

„A király uralkodásának első évében hatalmas zavargás támadt Buda városában. Mivel ennek a városnak a lakossága két népből állt, tudniillik magyarból és németből, azért a németek az ő nyelvüket beszélő uralkodó miatt elbizakodva, a magyarokat saját fennhatóságuk alá akarták rendelni...

Élt ekkor ebben a városban egy bizonyos magyar, Ötvös János volt a neve, nem kis tekintélyű és nem is utolsó ember a városban. Ez a többiekénél jobban a szívére vette az egész magyar népet érintő gyalázatot, és amennyire tőle telt, szóval is, erővel is védelmezni igyekezett a magyar polgárok becsületét. Ezért nagyon nagy szállkának látszott a németek szemében, és a németek élve az alkalommal, titokban el is fogták őt, és a foglyot a városháza belsejében különféle kínzásokkal gyötörték. Végre, amikor a szerfölötti kínzások következtében meghalt, egy hatalmas súlyú követ kötöttek a nyakára, és elsüllyesztették a Dunába. A rettentő gonosztett nyolc napig nem derült ki, addig tudniillik, amíg a víz a kő nehezékétől meg-

* Elhangzott 2019. július 10-én Nyíregyházán, a XLVII. Országos Honismereti Akadémián

1 Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Pest, 1858. Harmadik kötet. 50–54.

2 Ifj. Reiszig Ede: *Szabolcs vármegye nemes családai*. In *Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai*. Szabolcs vármegye. 517.

3 Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Fordította: Horváth János. Helikon Kiadó, Bp., 1986. 257.

szabadult holttestet partra nem vetette. A megtalált élettelen testen jól látszottak a kínzás sebhelyei, hiteles tanúbizonyságot téve gyilkosai felől.”

Thuróczy János *Chronica Hungarorum* (A magyarok krónikája) című művét először Brünneben, 1488-ban, majd ugyanabban az évben, Augsburgban is kiadták nyomtatásban. A krónikában leírt események és a kiadás között csupán ötven év telt el, ennél is kevesebb, amikor Thuróczi mindezeket leírta, így ezt a történetet teljesen hitelesnek tekinthetjük.

A Turul 1894. évi 2. számában Lehoczky Tivadar közölt hosszabb, kétrészes tanulmányt A vásáros-naményi Eötvös-család címmel. Ebben az írásban a família eredetéről és leszármazásáról a következő áll:

„A családi egyszerű jegyzetek szerint ezen Eötvös Jánosnak fia lett volna 1456-ban József, ennek Lázár, ennek István, ennek Antal, ennek Ferencz, ennek József, kinek nejeül Tholdy Erzsébet említettik, ennek Mihály, ennek Márton és ennek I. Miklós, kitől a további leszármazás már hiteles adatokkal igazolható.”

Lehoczky Tivadar tanulmányából, mely az Eötvös család levéltára iratainak felhasználásával készült, tudható, hogy I. Eötvös Miklós az 1700-as évek elején Ecseden halt meg. Fia, II. Miklós 1691-ben vette feleségül Irinyi Borbálát, akitől Éva, József, Mária, Krisztina és III. Miklós nevű gyermekei születtek. Felesége halála után újra nősült, amikor is királydaráczyi Debreceni Mária lett a neje. Tőle Sándor, Imre, László és Lajos nevű fiai születtek. II. Miklós 1696-ban Szatmár megyei szolgabíró, 1699-ben adórovó (dicator, vagy perceptor), 1704-ben a Rákóczi szabadságharcban hadbiztos, 1710-ben alispán, az 1720-as évek végén királyi tanácsos és a Tiszántúli kerület biztosa volt. II. Miklós 1731-ben a Szatmárnémeti közelében fekvő Pálfalván hunyt el. Fiai közül III. Miklós Nagykárolyban telepedett le, József nevű fia Szalay Annát vette nőül. 1738-ban alispán volt, 1741-ben a nemesi felkelés ezredese, meghalt 1742-ben.

Az 1740-es évek eseményei az Eötvös család több tagjának is jelentősen befolyásolta, meghatározta életútját. Amikor 1740-ben VII. Károly német-római császár (III. Károly néven magyar király) elhunyt, Mária Terézia ellenében Wittelsbach Károly Albert bajor választófejedelem a trónra való igényét fegyverrel szándékozott kivívni; II. Frigyes porosz király pedig tekintélyes hadaival Sziléziát mint brandenburgi örökségét, követelve, megszállotta; ugyanakkor a francia udvar az osztrák birodalom felosztását tervezte – elkezdődött az osztrák örökösödési háború. Ennyi ellenséggel szemben az ifjú királynő – Mária Terézia – a magyarokat hívta segítségül s a pozsonyi felhívása következtében azok csakhamar lelkesen felajánlották védelmüket, s a megyék nemesi fölkelést szerveztek. Eötvös József fiai közül József kapitány, László alispán, IV. Miklós tábornok lett. Szatmár megyében különösen Eötvös József tüntette ki magát buzgó eljárásával, aki mint az általa szervezett csapat alezredese vett részt a hadjáratban, azonban, mint korábban említettem, nemsokára elhunyt. Fiai mind a közéletben, mind pedig a hadjáratokban kitűnően jeleskedtek, különösen Miklós, akit érdemei elismeréseként a királynő 1768. február másodikán bárói rangra emelt.

IV. Miklós fia, báró I. Eötvös Ignác főpohárnok 1763-tól 1838-ig élt. Felesége báró Szepessy Mária volt. Ferenczi Zoltán írta róla a magyar történelmi életrajzok sorozatban „A harctér helyett békésebb foglalkozásokra adta magát s így írói és tudományos hajlamaival előkészítője lett híressé vált unokája pályájának.”⁴ Az ő fia szintén Ignác főtárnokmester, királyi biztos volt, aki – egy, ez év februárjában a *Nők Lapjában* megjelent cikk szerint az alábbi cselekedetével tette hírhedtté a nevét. Amikor 1831-ben a parasztok között az a hír terjedt el, hogy azért tört ki a kolerajárvány, mert az urak megmérgezték a kutakat, a

4 Ferenczi Zoltán: Báró Eötvös József 1813–1871. In Magyar történelmi életrajzok. Bp., 1903.

megtévesztett, fellázadt tömeg vezetőit felakasztatta.⁵ Az 1831 nyarán történekről és abban Eötvös Ignác szerepéről Tarján M. Tamásnak a *Rubicon* honlapján napjainkban megjelent írásából tudhatjuk meg a részleteket.⁶

II. Eötvös Ignác és báró Lilien Anna palotahölgy gyermekei közül báró Eötvös József Budán született 1813. szeptember 3-án. Diákként sokat szenvedett apja hírnevétől, társai többször a szemébe vágták, hogy hazaáruló fia, akivel nem akarnak egy padban ülni – olvasható a fentebb említett írásban. A szerző talán kis túlzással fogalmazott, hiszen ekkor Eötvös már 18 éves volt. Diáktársai zaklatását fiatalabb nebulóként inkább nagypapja tettei miatt szenvedhette el. Róla – mármint I. Eötvös Ignácra – Ferenczi Zoltán írta 1903-ban megjelent Eötvös József-életrajzában:

„Jellemzőbb róla az az odaadás, mellyel Ferenc kormányát alkotmányellenes törekvéseiben is szolgálta, s mint ilyen, nevét valósággal gyűlöltté tette. Ugyanis 1822-ben egyike volt az adóbeszedéssel megbízott »ambulans«-oknak, mint akkor a királyi biztosokat hívták, s mint ilyen ment [az I. Ferenc király által kivetett törvénytelen hadiadó ellen] a leghevesebben tiltakozó Nyitra megyébe, hol oly kíméletlenül fogadták, hogy bosszúságában Uzovics János alispánt és Ocskay Ignác szolgabírókat, mint az ellenzék vezéreit, láncra veretve börtönbe hurcoltatta. Ezért midőn az adó-rendelet kihirdetése miatt a megyegyűlésen megjelent, a felingerült nemesség halál-kiáltásokkal fogadta; sőt egy erős legény már mellen is ragadta. Talán meg is ölik, ha a vele volt tisztek meg nem mentik.”⁷

Eötvös Józsefnek már kora ifjúságában kitűnt irodalmi tehetsége, de erősen hatottak rá a XIX. század első harmadában kibontakozó politikai, ideológiai eszmék is. Középiskolai tanulmányait a Budapesti Királyi Egyetemi Katolikus Gimnáziumban, egyetemi tanulmányait pedig a pesti egyetem bölcsélet és történelem szakain végezte 1826-tól 1831-ig. Szellemi fejlődésére nagy hatást gyakorolt nevelője, Pruzsinszki József, aki a francia felvilágosodás híveként felkeltette a fiatal Eötvös érdeklődését a politika és a filozófia iránt. Eötvös örömmel üdvözölte az 1830. évi júliusi párizsi forradalom kitörését.

Az 1832–36. évi országgyűlésen, az ifjúság karzatán mint hallgató vett részt, egész lélekkel az akkor megindult reformeszmék zászlajához szegődött. Ókonzervatív atyja, a tárnokmester, hagyományos családi politikája legkisebb akadályul sem szolgált a lelkes ifjúnak, hogy a legszabadabb, sőt, a tisztán demokrata irányt vallja magáénak. Bár a fiatal Eötvös Józsefet kinevezték a magyar királyi udvari kancelláriához fogalmazónak, de őt a hivatali pálya akkor még valójában nem vonzotta. Igaz a közéletre, sőt, a politikai pályára szánták és készült, de más utat választott magának. Az irodalom és a tudomány érdekelte igazán. 1836–37-ben beutazta Németországot, Svájcot, Németalföldet, Franciaországot és Angliát, visszatérte után egészen visszalépett a hivatali pályától, csak az eperjesi kerületi tábla tiszteletbeli bírójának címét fogadta el s viselte néhány évig. Apja szerencsétlen gazdasági spekulációk folytán tönkrement s egész vagyonát elvesztve királyi kegypénzre szorult, ezután a gazdagnak született Eötvös József saját munkájával kereste kenyerét mint író.⁸

A *Vasárnapi Újság* 1855. szeptember 30-i vezércikkében mutatta be Eötvös életének, politikai és irodalmi pályájának addigi eredményeit. Ebben olvasható: *„Eötvös már huszonkét éves korában annyi irodalmi érdemet szerze nevének, hogy a tudós társaság levelező tagjának választá”,* pedig igazán nagy jelentőségű írásai csak később születtek meg. A Magyar

5 Pór Attila: Eötvös Loránd élete. Nők Lapja 2019. február 20. 62–63.

6 Tarján M. Tamás: 1831. október 3. – Feloldják a kolerazáratot Magyarországon. Rubiconline 2019. 7.

7 Lásd Ferenczi Zoltán i. m. és Dedek Crescens Lajos: Nyitra vármegye története. In Sziklay János és Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. IV. Bp., 168.

8 B. Eötvös József. (1813–1871.). Vasárnapi Újság 1871. február 12. 18. évf. 7. szám.

Tudományos Akadémia 1835. szeptember 14-én választotta levelező, majd 1839. november 23-án rendes tagjává. A későbbiekben, 1855-ben másodelnökké, 1870-ben pedig elnökké nevezte ki. Korai versei és írásai után főbb művei: *A karthausi* (1838–41), *Éljen az egyenlőség* (1844), *A falu jegyzője* (1845), *Magyarország 1514-ben* (1847), *A tizenkilencedik század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* (1851–54). Idő szűkében műveinek ismertetésére és elemzésére nem térhetek ki, de azt feltétlen meg kell jegyezni, hogy Eötvös írásainak minden gondolata korának szellemiségét messze meghaladó eszmeiségről tettek tanúbizonyságot.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt – amikor megalakult az első felelős magyar minisztérium – a Batthyány-kormány vallás- és közoktatási minisztere lett, de amikor 1848. szeptember 28-án a feldühödött tömeg a Magyarország katonai parancsnokává és ideiglenes nádorává kinevezett Lamberg Ferenc császári és királyi altábornagyot a pest-budai hajóhídon felismerte és kegyetlenül meggyilkolta, Eötvös József a fejleményektől megriadva elhagyta az országot. 1851-ig Münchenben lakott s folytatva bölcsészeti és történeti stúdiumait, ismét az irodalomnak élt.

Hazatérése után jelent meg a *Nővérek* című kétkötetes regénye, s mint korának az egyik legkiemelkedőbb irodalmárát a Kisfaludy Társaság elnökévé választották. 1860 októbere után ismét aktívan politizált, az 1867-es kiegyezést követően újra megkapta a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát. Legjelentősebb politikai tevékenysége között kell megemlíteni a zsidók egyenjogúsításáról szóló törvény megalkotását, és az általános és kötelező népoktatás bevezetését. Az új tanrendszerral kapcsolatban, illetve a felállítandó lyceumok szervezésére vonatkozóan Eötvös véleményezés végett egy körlevelet küldött ki a különböző felekezetek püspökeinek és az iskolaigazgatóknak. A tanrendszer lényege abban állt, hogy a képzés idejét kilenc évre emelik, melyből az utolsó három évfolyam szakosodott nyelvészeti, jogtudományi és természettudományi szakokra, és bizonyos tantárgyak mindháromban, míg mások csak az illető szakban kötelezők.⁹

Eötvös irodalmi tevékenysége az 1850-es évek elejétől elsősorban politikai publikációk sora volt, amivel nemzetközi elismerést is szerzett.

Viszonylag fiatalon, 57 éves korában, 1871. február másodikán hunyt el. Legteljesebb életrajza Ferenczi Zoltán *Báró Eötvös József 1813–1871* című, 1903-ban a Magyar történeti életrajzok sorozatban megjelent írásából ismerhető meg.

1890. július 6-án a budai Svábhegyen közadakozásból szobrot – Strobl Alajos művét – avattak tiszteletére az Eötvös-villa közelében, ahol sokáig lakott, s ahol Loránd fia is született. A Vasárnapi Újság így írt az eseményről:

„A fogaskerekű alig győzte szállítani az ünnepély színhelyére özönlő közönséget, mely az Eötvös-villa közelében levő teret már 10 óra után ellepte. A tér gazdagon fel volt ékesítve nemzeti színű lobogókkal s zöld gallyakkal. Köröskörül Magyarország összes vármegyéinek címerei voltak fölállítva. Az ünnepély a kápolnában isteni tisztelettel kezdődött, aztán a szobor körül gyülekezett a közönség. Ott volt báró Eötvös Loránd, a költő fia és a tudományos akadémia elnöke, Szily Kálmán akadémiai titkár, Berzeviczy Albert államtitkár, Ráth Károly, Kamermayer Károly polgármesterek, Jókai Mór, Gyulai Pál, az irodalom és művészetvilág számos tagja...”¹⁰

Eötvös József és Rosty Ágnes házasságából Ilona, Jolán, Loránd és Mária nevű gyermekek születtek. Itt jegyezzük meg, hogy Rosty Ágnes nővérét – Rosty Ilonát – Trefort Ágos-

9 Vasárnapi Újság XVI. évfolyam 1869. február 21. 8. szám.

10 Vasárnapi Újság XXXVII. évfolyam 1890. július 31. 28. szám. 454.

ton vette feleségül, aki Eötvös József legjobb barátja volt, s aki mind a kultuszminiszteri székben, mind az akadémia elnöki pozíciójában utódja lett.

Eötvös Loránd 1848. július 27-én született a budai Svábhegyen a Karthausi út 14. szám alatti hajdani Eötvös-villában.

És egy személyes megjegyzést is engedjenek meg nekem. Én Budapesten, a János Kórházban születtem, a Széchenyi-hegyen, a Pinty utca 6/c. alatt laktunk, az általános iskola első négy osztályát a Diana úti általános iskolában végeztem, s ezért négy éven keresztül naponta kétszer mentem végig – iskolába menet vagy hazafelé tartva – a Melinda, majd a Karthausi, vagy pedig a Rege és az Eötvös utcán. A gimnáziumot pedig pontosan ötven évvel ezelőtt Tatán fejeztem be, a korábbi piarista gimnáziumban, melyet akkor már és mai is Eötvös József Gimnáziumnak hívnak.

Eötvös Loránd a pesti piarista gimnáziumba járt. Érdekes, sőt, meghökkentő, hogy a később világhírű tudós, fizikus az 1864/65-ös tanévben – amikor a gimnázium nyolcadik osztályát befejezte – csaknem megbukott, mégpedig fizikából kapott „szekundát”. Úgy végezte el a középiskolát, hogy egyetlen egyest sem tudott szerezni (akkor még az egyes volt a legjobb osztályzat), kettese csak magyarból volt, a többi tárgyból pedig hármast kapott. A középiskola után a pesti egyetemen folytatta állam- és jogtudományi tanulmányait. Apja ugyan politikai, jogi pályára szánta, de őt kora ifjúságától fogva a természettudományok érdekelték. Hazai tanulmányai után Königsbergben, majd Heidelbergben tanult, ahol olyan kiváló professzorok voltak az oktatói, mint Gustav Kirchhoff német vegyész (aki a róla elnevezett egyik törvényében a villamosságban az elektromos töltés és az energia megmaradását tárgyalja – „*a csomópontba befolyó áramok összege megegyezik az onnan elfolyó áramok összegével*”; a másikon pedig a sorosan kapcsolt áramkörü elemekre vonatkozóan mondja ki, hogy „*bármely zárt hurokban a feszültségek előjeles összege nulla*”). A másik professzora Robert Wilhelm Eberhard Bunsen német kémikus, akit többnyire a róla elnevezett Bunsen-égő miatt ismerünk, és aki az elektromágneses sugárzás látható színekének vizsgálata során fölismerte a spektroszkópia több fontos törvényét.

Eötvös Loránd 1870-ben summa cum laude eredménnyel doktorált fizikából, matematikából és kémiából. Jedlik Ányos nyugalomba vonulása után – 1878-ban – a budapesti egyetem Kísérleti Fizikai Tanszékének vezetője lett. Körmendi Alpár írta Eötvös Lorándról, hogy: „*tudományos karrierje egy rakéta sebességével ívelt felfelé*”. Huszonhárom éves korában már egyetemi magántanár, 24 évesen rendes egyetemi tanár, 25 évesen akadémiai levelező tag, 32 évesen tanszékvezető egyetemi tanár, 35 évesen akadémiai rendes tag, 41 évesen az Akadémia elnöke, 43 évesen az egyetem rektora, 46 évesen – 1894. június 10-től 1895. január 15-ig – pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Mint politikusnak, s mint miniszternek fontos szerepe volt a liberális egyházpolitikai reformok kivívásában és bevezetésében, a polgári házasság és a polgári anyakönyvezés törvénybe iktatásában.

Eötvös rövid ideig volt miniszter, valójában a politikát és a hivatali munkát sem szerette, csak a tudomány érdekelt. Hogy teljesen annak élhessen, 1905-ben még az Akadémia elnöki tisztségéről is lemondott, és visszavonult a közélettől a tudományhoz. Két témakör foglalkoztatta igazán, az egyik a kapilláris jelenségek vizsgálata volt, a másik pedig a gravitáció. Gravitációs vizsgálatain megszerkesztette a róla elnevezett Eötvös-ingát, mellyel a földi nehézségi erő helyi változásai mérhetők. A gravitációról, a föld vonzóerejéről már régen tudott a tudományos világ, azt azonban nem, hogy a földön levő tárgyakra nemcsak maga a föld, hanem a rajta lévő másfajta kisebb-nagyobb tárgyak és dolgok is gyakorolnak vonzóerőt. Ez az úgynevezett tömegvonzás azonban olyan kicsi, hogy Eötvös nem is igen tudták lemérni. Az Eötvös által készített műszer első, gyakorlati kipróbálására 1891

tavaszán, a Celldömölk melletti Ság hegyen került sor. A legtöbb kísérletet 1903-tól Eötvös Steinerrel és Pekár Dezsővel – akit még 1895-ben hívott meg tanársegédjének – a Balaton jegén végezte s ez egyszer majdnem az életébe került. Munka közben ugyanis a jégfelület, amelyet azért választott ki, mivel Magyarország földjén ez a legvízszintesebb szilárd felület, egyszerre csak rianni kezdett, s a báró kísérőivel együtt egy mozgó jégtáblán rekedt s ezt a keletkező vihar vadul hajigálta összevissza. Végül sikerült jégtábláról jégtáblára ugrálva partot érniük.

Itt kell megjegyezni, hogy Eötvös kísérleteinek megvalósításához nélkülözhetetlen volt egy testi-lelki jó barátnak, a magyar tudomány és kultúra legnagyobb mecénásának a segítségére is. Semsey Andor ötvenezer forintot adott az első ingakísérletekre s a későbbiekben is a magyarországi földtudományok legnagyobb mecénása támogatta, fizette az ingák gyártását, de ő biztosította Pekár Dezső fizetését is ösztöndíj formájában, éveken keresztül. Engedjék meg nekem, hogy mint a balmazújvárosi Semsey Andor Múzeum volt igazgatója, felidézzem Semper Viktornak a *Tudomány hősei* című cikksorozatban 1941-ben írt, Eötvös Lóránd báró, aki a fizikából szekundát kapott című írásának egy gondolatsorát:

„Eötvös igazi, bensőséges barátja egy olyan ember volt, aki maga is eredeti emberpéldánynak számított. Ezeknek a soroknak az írója – mármint Semper – még személyesen ismerte ezt a hihetetlen vagyont, valóságos krözszi gazdagságú nagyurat, dúsgazdag földesurat és főrendiházi tagot. Amikor először látta meg, e sorok írója megkérdezte a kísérőjétől: vajon kicsoda ez a koldus és hogyan kerül be a Nemzeti Múzeumba? Mert csakugyan valóságos koldus módjára járt Semsey Andor, akinek néha csak egy cipő volt a lábán s a másik lábán mamusz díszelgett: mivelhogy éppen a suszterhez kellett a másik cipőt beadnia talpalásra, viszont más cipője nem volt. S ugyanez a Semsey megszámlálhatlan százazereket adott évről-évre magyar tudományos célokra. Például ő vásárolta meg a Nemzeti Múzeum számára a világ legnagyobb meteorit-gyűjteményét, ő pénzelte Herman Ottó híres művét az ősmagyar halásatról. A Tudományos Akadémián tíz darab, egyenként 10.000 forintos pályázatot írt ki a legkülönbözőbb tudományszakokból. Ő pénzelte a Földtani Intézet létesítését s az ő pénzéből létesült a magyar tudósokat nevelő Eötvös-kollégium, amelyet barátjának, Eötvös Lórándnak édesatyjáról, Eötvös Józsefről nevezett el.”

Eötvös néhány év alatt a kísérletekkel elég mérési adatot gyűjtött össze ahhoz, hogy azt bemutathassa az Internationale Erdmessung soron következő, XIV. kongresszusán, amelynek éppen Budapest adott otthont 1906 őszén. Eötvös Loránd német nyelven tartott előadása nyomán meglehetősen nagy zavar keletkezett, a résztvevők nem akarták elhinni az elhangzottakat, kétség támadt, hogy jól értették-e. (Eötvös német nyelvismerete olyan választékos volt, mint a magyar, emiatt tehát kommunikációs probléma nem lehetett, ám előadásának tartalma meglehetősen sokkoló volt: a konferencián résztvevő tudósok nem akarták elhinni, hogy ilyen pontosságú méréseket laboratóriumon kívül is lehet végezni.) Mindenesetre, felborítva a konferencia rendjét, megkérték, hogy másnap ismétlje meg az egészet franciául is. (Ismét Eötvös nyelvtudását mutatja, hogy eleget tett a kérésnek.) A zavar és hitetlenkedés ámulatba csapott át. Mivel a kongresszus Budapesten volt, a mérőcsapat pedig akkor már Arad környékén dolgozott, odautaztak, s megtoldották a kongresszust egy fakultatív terepi bemutatóval.

A később még évekig folytatott kísérletek és a műszer folyamatos tökéletesítése révén olyan világraszóló találmányt született, mellyel Eötvös neve a legnagyobbak közé íródott be a fizika történetébe. Az Eötvös ötletéből és munkájával készített műszerrel ugyanis a Föld kérgé alatt lévő, a kéregtől eltérő sűrűségű – vagyis másfajta tömegvonzású – anyagokat is ki lehet mutatni.

Az első világháború felhívta a figyelmet egy akkoriban új energiahordozó, a kőolaj fontosságára. Versenyfutás kezdődött az olajmezők felderítésért, birtoklásáért. Ezt a versenyt egy rövid ideig lassította ugyan a nagy gazdasági világválság 1930-ban, de nem szakította meg. Az első évtizedben vezető szerepe volt az Eötvös-ingákkal végzett méréseknek. Egyszer Pekár Dezső mondta: „*Harminc államban több mint száz ingánkat használják és sok helyütt tanítványaink dolgoznak velük.*” Az 1923–1925-ös évek az Eötvös-inga nagy sikerét hozták elsősorban Texasban és Arizonában: Pekárék minden második héten exportáltak kettős nagy ingát az Amerikai Egyesült Államokba.

Eötvös Loránd tudományos tevékenysége során több tucat szakcikket és tanulmányt írt. Az Akadémiai Kiadó 1953-ban jelentette meg Selényi Pál *Kossuth-díjas* fizikus szerkesztésében összegyűjtött írásait *Roland Eötvös gesammelte Arbeiten* címmel.

Báró Eötvös Loránd családjáról és magánéletéről: 1875. július 28-án kötött házasságot Marienbadban Horváth Gizellával, Horváth Boldizsár igazságügyminiszter és Schenck Klára leányával. Frigyükből három leány született: 1878. január 10-én Rolanda Mária Ágnes, aki 1953. április 13-án halt meg, és 1880. június 4-én Ilona, aki 1945. február 15-én hunyt el.¹¹ (Az elsőszülött, Jolán 2 évesen távozott az élők sorából.)

Eötvös a tudomány és a családja mellett az anyatermészetet szerette különösen. Már akkoriban, amikor a kerékpározás még igen megvetett sportág volt, Eötvös Loránd, egyetemi tanár létére, nem restelt kerék-hátra ülni s messzi kirándulásokat tenni. Sőt, még ennél is furcsább dolgot is cselekedett. Úrinő akkoriban még nemigen ülhetett nálunk a nyilvánosság előtt kerékpárra. Eötvös Loránd ellenben két leánya számára vásárolt ilyen járművet s aztán hármasban együtt bebarangolták az Alpesek világát, hátizsákból éltek s valósággal vakmerőségszámba menő túrákat csináltak Tirolban. Ha egyetemi tanárkollégái tudomást szereztek volna a báró furcsa „bogaráról”, alighanem professzori méltóságukon esett csorbának minősítik Eötvös Lorándnak ezt a forradalmi cselekedetét.

Eötvös Loránd 1919. április 9-én, alig egy héttel felesége március 30-án bekövetkezett halála után hunyt el Budapesten. Halálával a két nagy tudóst adó Eötvös ág kihalt.

Pozsonyi József

Eötvös Loránd, a geofizikus

Halálának 100. évfordulóján tisztelettel emlékezünk Eötvös Lorándra, a magyar természettudomány kimagasló alakjára, akinek gazdag életműve jól szemlélteti, hogyan vezethet a tudomány útja az alapkutatástól az alkalmazott kutatásig, illetve Eötvös esetében ennél is többre, egy új tudományág, az alkalmazott geofizika, konkrétan a szénhidrogén-kutató geofizika megteremtéséig.

Maga kereste és tűzte ki kutatási céljait, amelyekre előtte senki sem gondolt. Az anyagi részecskék között működő három erő: a kapilláris, a nehézségi és a földmágneses erő képezte kutatásainak tárgyát. E három erő annyira természetes, megnyilvánulásai annyira közismertek, hogy még a legnagyobb tudósok is elmentek mellettük anélkül, hogy valami új, megoldandó problémát ismertek volna föl bennük. Eötvös éles, analízáló szellemének kellett jönnie, hogy ott, ahol senki semmi újat nem remélt, új felismerések szülessenek.

11 Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I. kötet. Bp., 1990. 340.